

MELLEMTIDEN

1936 - 1940

Op i gennem 1930'erne blev det mere og mere klart, hvad Hitler og nazismen stod for.

I marts 1938 blev Østrig indlemmet i det tyske rige og året efter blev Tjekkosllovakiet besat. I kølvandet på disse besættelser eksporteredes den nazistiske raceteori. Terroren mod den jødiske befolkning i Tyskland var blevet stadig mere udtalt, og nu ramte den også jøderne i de besatte lande. I

En park i Berlin i 1937. Skiltet opfordrer borgerne til at føre deres hund i snor og oplyser, at de gule bænke er frigivet til jøderne. Billedet er taget af Horst Eick året før hans udrejse til Danmark.

Østrig havde antisemitismen været behersket, men nu tog man revance i en grad, der ofte overgik uhyrlighederne i Tyskland. Det hele fandt sin foreløbige kulmination i Krys-talnatten i november 1938 med nazisternes overfald på jødiske hjem, jødiske butikker og på de jødiske synagoger. Desuden blev et større antal jøder arresteret og anbragt i koncentrationslejre.

Få var vel nu i tvivl om, at det gjaldt om at slippe ud, mens tid var. Problemet var, at tiden for de fleste allerede var løbet ud. I slutningen af trediverne var muligheden for at få en opholdstilladelse i et andet europæisk land, eller i USA, på det nærmeste blevet en umulighed for de mange jødiske familier, som søgte at undslippe de nazistiske grusomheder.

For Hechaluz betød alt dette, at der blev et stadig større behov for at få så mange af dets medlemmer til Palæstina, som muligt. Hertil kom, at unge jøder fra Østrig og Tjekkosllovakiet nu også i stort tal søgte at slippe væk.

Det begrænsede antal indrejsecertifikater til Palæstina blev i denne

situation dirigeret til Tyskland og de, af Tyskland, besatte områder. Det indskrænkede naturligvis udrejsemulighederne til andre lande, som kun lukkede de unge jøder ind, hvis de havde en vis garanti for, at de rejste videre til Palæstina indenfor en overskuelig fremtid, og uden et certifikat fandtes denne garanti ikke. I denne situation måtte Hechaluzbevægelsen se sig om efter andre muligheder for at sikre sine medlemmer den nødvendige landbrugsmæssige uddannelse. Løsningen fandt man i etableringen af landbrugskolonier i Tyskland og i Østrig.

I kibbutz i Tyskland

En stor del af de chavarim, som kom til Danmark i årene op mod Den anden Verdenskrig, kom fra de jødiske landbrugsskoler. Skolerne blev drevet som en kibbutz i Palæstina, og samtidig med undervisningen foregik der en zionistisk skoling af de unge, der skulle forberede dem på deres fremtidige liv i Palæstina. Opholdet varede som regel et par år. Mange af de unge var ikke gamle nok til at være medlem af Hechaluz; de var så tilknyttet Jugend-Alijah (se nedenfor).

Specielt en af skolerne »Landwerk Halbe« skal nævnes i denne forbin-

*Kartoffelhøst på Landwerk Halbe.
(Horst Eick)*

delse, idet en del af eleverne herfra kom til Roskildeområdet (mange kom til gårde omkring Holbæk, for sidenhen at søge mod Roskilde)¹. Halbe ligger syd for Berlin. På et mindre gods var der her blevet etableret en landbrugsskole for omkring 100 unge jøder.

Man kan spørge sig selv, hvordan det kunne lade sig gøre i det nazistiske Tyskland, men tilsyneladende forløb det uden de store problemer.

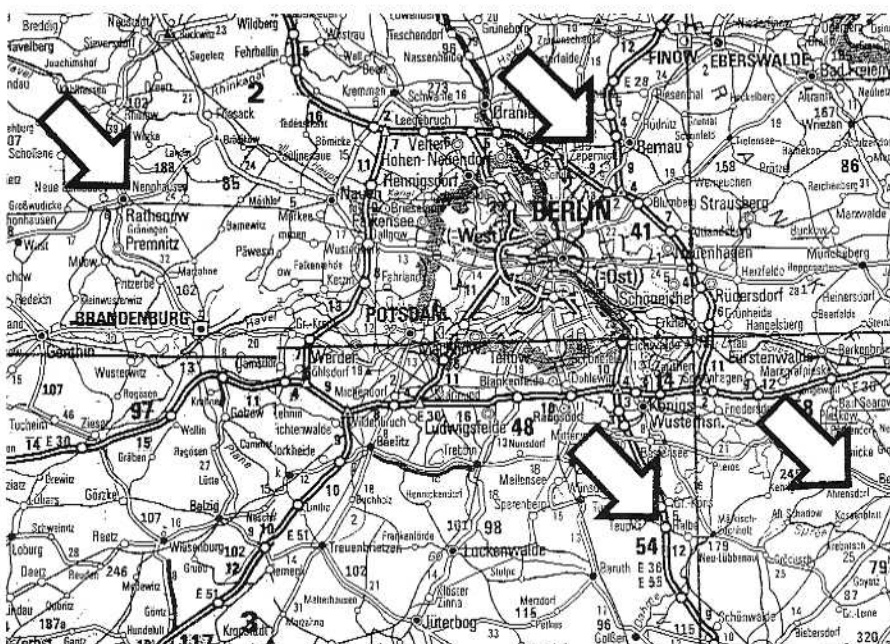
Horst Eick, som kom til at arbejde ved Holbæk, fortæller således:

„Jeg husker ikke, at vi havde de store problemer med naboerne i Halbe, som generelt tålte tilstedeværelsen af skolen.

En enkelt gang kan jeg huske, at unge fra byen prøvede at »angribe« skolen. De større kammerater, et par af dem var brydere, gik ned og gjorde kort proces med ballademagerne, som i øvrigt aldrig dukkede op igen..«.

Andre skoler nævnes i beretningerne: Gut Winkel og Ahrensdorf, begge ved Berlin, Gehringsdorf ved Fulda og en skole ved Köln, men der var adskillige flere end dem.

Også i Østrig etableredes skoler. Herom fortæller Hans Goldstein:

Fire jødiske landbrugskolonier omkring Berlin, hvorfra elever kom til Roskilde - og Køgeområdet: Steckeldorf vest for Berlin, Gut Winkel lige nord for, Halbe mod syd og Ahrensdorf lidt mere mod sydøst. (Horst Eick)

„Efter »Anschluss« arbejdede jeg på Hechaluzkontoret i Wien og var med til at organisere både den lokale Hachschara² (det lykkedes på 3 godser og i et gartneri... at placere ialt ca. 150 unge til en smule landbrugsuddannelse), men hovedopgaven var selvfølgelig at samle og katalogisere den jødiske ungdom og skaffe udrejsemuligheder i størst mulig omfang..«.

Og det var ikke let at slippe ud. Mange beretninger fortæller om adskillige forgæves forsøg; og næsten alle om forældre og søskende, som måtte blive tilbage.

Kartoffelskrælning på Landwerk Halbe. Med harmonikaen ses Horst Eick; yderst til højre sidder Hans May.

(Horst Eick)

Udrejsehistorier

Hans May, som senere kom til at arbejde på Roskildegården, fortæller:

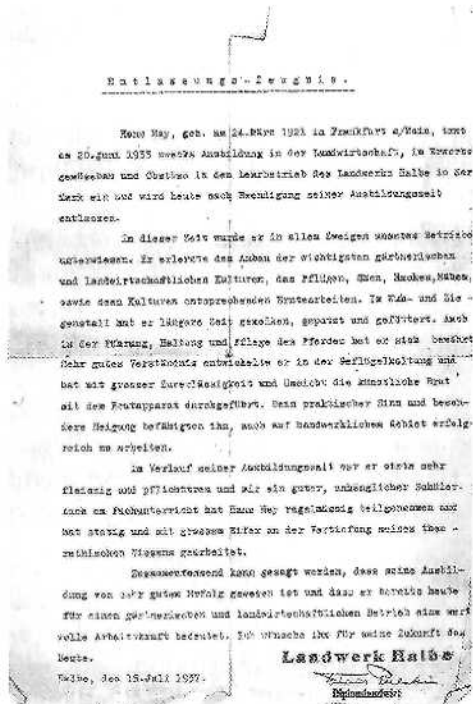
„I 1935 forlod jeg skolen og kom til landbrugsskolen i Halbe... Her var jeg i to år, hvorefter det var meningen, at jeg skulle til Palæstina gennem Hechaluz. Dette viste sig ikke umiddelbart muligt, så jeg henvendte mig til arbejdsanvisningen i min hjemby, Frankfurt, for at få noget arbejde. Det var uhyre vanskeligt; ingen ville ansætte en jøde.

Til sidst fik jeg arbejde hos en bonde i Taunus, men allerede efter et par måneder her kom der besked om, at jeg nu kunne komme til Palæstina. Jeg rejste tilbage til Frankfurt, men rejsen blev aflyst.

I efteråret 1937 fik jeg arbejde på et gods ved Leipzig, men dagen før jeg skulle rejse dertil, modtog jeg et brev om, at jeg alligevel ikke skulle komme. Jeg rev brevet i stykker og tog afsted. Jeg ankom til godset sent om aftenen, hvor en noget overrasket forvalter spurgte, om jeg ikke havde

modtaget et brev. Jeg kendte ikke til noget brev, og så så ked ud af det, at forvalteren ringede til godsets ejere, to jødiske kreaturhandlere i Østfrisland, og de tilbød mig en plads på godset dér. Jeg fik penge til rejsen og rejste til Østfrisland. I foråret kom der igen brev om, at jeg kunne rejse til Palæstina, men nu opstod det problem, at mine arbejdsgivere ikke ville lade mig rejse. Næste aften stak jeg af; en arbejdskammerat kørte mig til jernbanestationen, og næste morgen ankom jeg til Osna-brück, hvor jeg i øvrigt erfarede, at Tyskland havde indlemmet Østrig.

Endnu engang blev rejsen til Palæstina aflyst, men jeg var nu gammel nok til at komme ud som ulønnet landvæsenselev, og det blev besluttet, at jeg skulle til Danmark. Jeg tog til Berlin

Hans May's afgangsbevis fra Landwerk Halbe underskrevet af den landbrugsfaglige leder, Perlstein. (Hans May)

og fik de nødvendige papirer... Den 2. august rejste jeg fra Frankfurt til Danmark..».

Daniel Igré boede i Friedersdorf syd for Berlin. En lille by, hvortil nazisternes jødehætz tilsyneladende endnu ikke var nået. Men det strammede til. I 1935 måtte Daniel forlade sit gymnasium, som lå en i nærliggende by, fordi han var jøde, men i Friedersdorf mærkede familien stadig ikke til jødehad.

Dette varede indtil februar 1939, da Gestapo standsede med en lastbil foran familiens hus. Familien blev gennet op og bilen kørte afsted. Efter et par timers kørsel, opdagede en Gestapoofficer pludselig, at der manglede én: Benjamin, Daniels lillebror havde ikke været hjemme og var ikke kommet med bilen. Så gik turen tilbage til Friedersdorf, hvor Benjamin stadig ikke var dukket op; familien blev gennet ned af bilen, som så kørte bort! Den aften besluttede Daniels fader, at hans børn skulle ud af Tyskland. Lillesøsteren kom til Palæstina med Jugend-Alijah (se nedenfor), storebroderen blev taget og kom til koncentrationslejren i Dachau, men slap ud og kom også til Palæstina.

Daniel Igré kom til at arbejde på Hechaluzkontoret i Meineckestrasse i Berlin. Hans opgave blev at tage ud til de enkelte landes gesandtskaber med passene fra de, der havde været så heldige at få en plads i et landbrug uden for Tyskland.

På kontoret mødte han en dag Rudi Laufer, der med sin moder var kommet for at søge en af pladserne som landvæsenselev i udlandet på trods af, at han ingen landbrugsmæssig erfaring havde. Igré husker endnu moderens desperate bøn om, at man ville bringe hendes dreng i sikkerhed. Rudi slap ud, han kom til Danmark, til Roskildeegnen.

En dag i august 39 kom Daniel Igré ind på Det danske Gesandtskab. Da han havde afleveret sine pas, fik han besked på at tage sit eget og Benjamins pas med næste gang, han kom. Han protesterede, men meget bestemt fik han pålæg om at komme næste dag. Tre uger senere overfaldt Tyskland Polen.³

Det gjaldt om at komme ud, og hvor de fleste i en periode var kommet til Danmark med en vis landbrugsmæssig erfaring fra de jødiske landbrugsskoler, kom der nu igen Hechaluzelever hertil, der var lige så uvante med landbrug, som de første chavarim i begyndelsen 1930'erne. Flere beretninger fra Roskildeområdet fortæller da også om uforstående gårdmænd, der satte de unge jøder til opgaver, de ingen chance havde for at løse. I dag kan vi smile af den elev, der blev sendt ud for at pløje, hvad han aldrig havde prøvet før, og tog fejl af markerne og pløjede en kornmark. Men for den unge jøde, ankommet fra rædslerne i Tyskland dagen før, var det aldeles ikke morsomt.

»Centrum Roskilde«

Tilsyneladende rykker koncentrationen af gårde med jødiske landvæsenselever i retning mod Hedehusene og Tåstrup i slutningen af 1930'erne.

Placeringen angives af flere tidligere elever som en trekant Hedehusene, Tåstrup, Sengeløse. En forsigtig optælling viser, at 39 chavarim i perioden 1937-1940 fik opholdstilladelse på en gård i dette område; fordelt med 17 elever i Sengeløseområdet, 17 omkring Tåstrup og 5 i Hedehusene. Vi finder enkelte elever på gårde andre steder omkring Roskilde og Køge, men det er tydeligt, at princippet med at finde pladser tæt ved hinanden bliver stadig mere fremherskende; nu foregik det ofte ved, at eleverne selv skaffede hinanden pladser på en nabogård.

På trods af, at vægten tilsyneladende lå i den nævnte trekant, bibeholdt

Hechaluzelever fra "Centrum Roskilde" foran Fattiggården i Bredgade 17, formentlig omkring 1940. Bagerst fra venstre: Jenny Weissgerber, Rudolf Sinnreich, Ilse Singer, Hugo Singer, Eva Lederer, Porath Feuerstein. Forrest fra venstre: Ferdinand Ehrenberg, Bernhard Lieser, Max Daniel Igre og Rudi Laufer.

(Rudolf Sinnreich)

man centret i Roskilde. Det må sikkert skyldes, at man her havde et fast mødested, og at man stadig kunne trække på hjælp fra Ebba Christiansen og Charlotte Olsen.

Vi kender en del af de chavarim, som arbejdede i dette område i slutningen af 1930'erne. En af dem, Jacob Weisenberg, som stammer fra Berlin, var kommet til Danmark i juli måned 1938 fra en jødisk landbrugsskole ved Stettin. Fra januar 1939 til december samme år arbejdede Weisenberg i Baldersbrønde på »Baldershøj« hos gårdejer Andreasen; ansættelsen var i øvrigt kommet i stand gennem den lokale præst, Emil Jensen. »Baldershøj«

kender vi, den blev senere mødested for de lokale modstandsgrupper i Hedehuseneområdet. I december rejser Jacob Weisenberg til Kolding; hans plads overtages af en anden ung jøde fra Tyskland, Theo Schwartz.

Daniel Igré var kommet til Danmark i 1939, og var herefter taget til sin første arbejdsplads i Tåstrup:

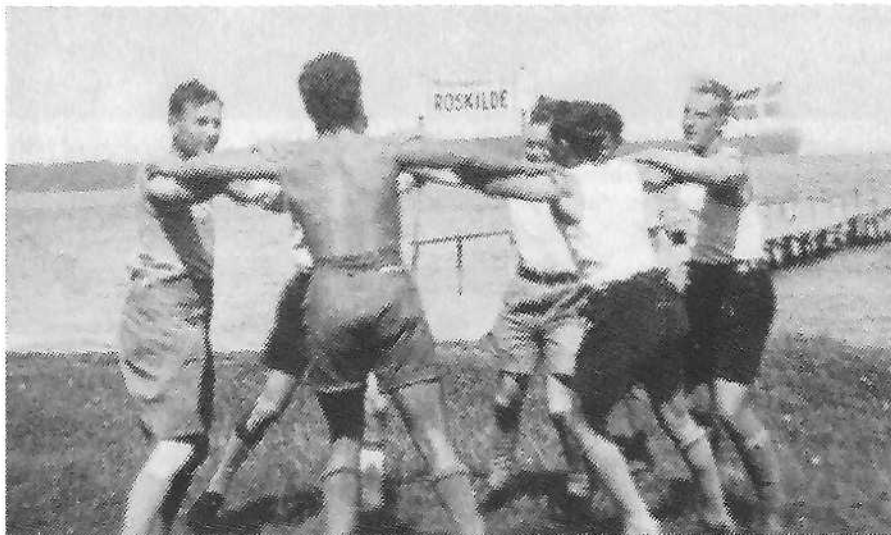
..»Fra stationen ringede jeg til min fremtidige arbejdsgiver... Han kom og hentede mig i sin Ford Eifel. Det tydede godt. Bedre blev det, da vi ankom til gården. Familien fejrede fødselsdag og holdt selskab, og jeg blev budt til et overdådigt bord.

Jeg følte, jeg var kommet til Slaraffenland.

Det holdt ikke længe, efter selskabet blev jeg kørt til mit logi. Det lå på en anden gård, min gårdejer ejede, og som lå umiddelbart ved Tåstrup. Det viste sig, at jeg skulle sove i længen, der var indrettet til svinestald. Mit værelse var adskilt med en tynd væg ind til svinestien, det var elendigt møbleret og stanken var ulidelig. Hermed sluttede Slaraffenland..«.

Igré blev dog snart tilbudt et andet værelse hos en mælkekusk, der havde lejet sig ind på gården, og forholdet til gårdejeren blev efterhånden udmærket.

Rudolf Sinnreich var, sammen med sin forlovede Jenny Weissgerber, kommet til Danmark i juli måned 1939, og arbejdede i Sengeløse på

Udflugt til Boserup skov. Hechaluzelever fra "Centrum Roskilde" danser Hora.
(Ino Regenstreif)

Stenbjerggård hos gårdejer Bloch-Pedersen. Om »Centrum Roskilde« umiddelbart før besættelsen fortæller Rudolf Sinnreich:

..I Sengeløse- og Tåstrupområdet var allerede en del af vore chaluzim på forskellige gårde. De havde fået lov at benytte et gammelt træhus' 1. og 2. sal til mødeplads og overnatning i Roskilde, som hermed gav os navnet »Roskilde-centret« i Hechaluzorganisationen. Bygningen lå ikke langt fra hovedgaden i en sidegade.

Ved ankomsten fik vi besked af vores kammerater, at de havde ordnet det med gårdejeren således, at vi skulle arbejde 14 dage i træk og så holde lørdag og søndag fri, i stedet for hver søndag. Så cyklede vi hver anden lørdag morgen til Roskilde og var sammen med alle vores kammerater. Det var naturligvis meget sjovt, men det var også det eneste sjov vi havde. Bønderne havde ikke lov til at give os løn, men var fritstillet med hensyn til lommepege til de mest livsvigtige ting. Vi afleverede de 12 kroner, Jenny og jeg fik hver måned til en fælles kasse, som vi chaluzim havde. Fra kassen fik vi et stykke sæbe og tandpasta, der skulle holde i alt for lang tid, og for overskuddet købte vores centrumsledelse nye bøger til vores »bibliotek«..«.

Det er ikke kun Rudolf Sinnreich, der mellem linierne giver udtryk for skepsis over for den meget kollektive linie, man havde arvet fra de tidligere

Rudolf Sinnreich, under et besøg i Danmark i 1993, ved Bredgade 17, hvor »Centrum Roskilde« havde til huse.

elever i »Centrum Roskilde«. Andre chavarim fra den tid nægtede pure at deltage i den fælles økonomi.

Var tiderne da skiftet. Var man kun udrejst for at overleve, og var Palæstinadrømmen gledet i baggrunden? Det er der ikke noget, der tyder på. Selvom der var sket, hvad en tidligere chavarim kalder »en vis afskalning«, var Palæstina stadig målet for de fleste. Tilsyneladende besluttede en gruppe på en halv snes chavarim fra »Centrum Roskilde« i løbet af 1939 således, at de ville gøre et forsøg på at slippe illegalt til Palæstina. Man havde pakket og sad det meste af en nat i huset i Bredgade og ventede på at tage afsted, da det hele blev afblæst. Hvem der planlagde udrejsen, og hvem der afblæste den, ved vi ikke.

Man kunne ønske, det var lykkedes for dem. Året efter lukkedes grænserne med den tyske besættelse af Danmark.